

Lietuvos semiotika

Kęstutis Nastopka, *Literatūros semiotika*, Vilnius: Baltos lankos, 2010, 322 p., ISBN 978-9955-23-389-3

Kiekvienas patyręs semiotikas Europoje šiandien užsimoja parašyti ką nors panašaus į įvadą, kuris iš tikrųjų yra visos jo veiklos išvados, tik pateiktos populiariai. Tokios įvadu galinčios būti knygos labai įvairiai pavadinamos: įvadu, pagrindais, vadovėliu, straipsnių rinkiniu, studija ar net romanu ir esė (Eero Tarasti, Umberto Eco atvejai). Tačiau įvairiausi pavadinimai neturėtų klaidinti: visus juos jungia siekis kuo išsamiau ir suprantamiau pristatyti metodą semiotikos naujokams, pasidalinti su jais savo patyrimu. Lyginant su kitokiais tų pačių autorių tekstais, įvadui būdinga padidintas subjektyvumas, derinimasis prie mažiau patyrusio adresato požiūrio. Talentingai parašytas įvadas, kuris nėra tik citatų rinkinys, visada intriguoja, nes pristatydamas metodą mokslininkas ir pats prisistato, išdėsto savo požiūrį, praskleidžia savo laboratorijos paslaptis, brėžia intelektualinės autobiografijos kontūrus.

Kęstučio Nastopkos knyga *Literatūros semiotika* yra pirmasis Lietuvoje parašytas studijinis įvadas apie Algirdo Juliaus Greimo (Paryžiaus) mokyklos semiotiką. Ji pasakoja ne tik apie patį autorių, bet ir apie Lietuvos semiotiką, jos vietą pasaulyje. Tai didelis įvykis Vilniaus semiotikų rateliui, susibūrusiam apie Greimo semiotinių tyrimų centrą Vilniaus universitete. Pasaulyje labai nedaug šalių, įstengiančių turėti originalų ir neverstinį įvadą į semiotiką bei turinčių ką apibendrinti. Tai rodo gana aukštą semiotikos lygį Lietuvoje.

Literatūros semiotiką būtina skaityti ne tik Lietuvos, bet ir platesniame Europos kontekste¹ ne tik todėl, kad pernelyg mažai su kuo ją galima lyginti Lietu-

---

1 Minėtini šie Algirdo Juliaus Greimo mokinių parašyti semiotikos įvadai: Groupe d'Entrevernes (Jean-Claude Giroud, Louis Panier), *Analyse sémiotique des textes. Introduction. Théorie. Pratique*, Lyon, Presses universitaires de Lyon, 1979; Joseph Courtés, *Introduction à la sémiotique narrative et discursive*, Paris: Hachette, 1976; Joseph Courtés, *Analyse sémiotique du discours. De l'énoncé à l'énonciation*, Paris: Hachette, 1991; Joseph Courtés, *Du lisible au visible. Initiation à la sémiotique du texte et de l'image*, Bruxelles: De Boeck-Wesmael, 1995; Anne Henault,

voje (mieliausiai lyginčiau su Sauliaus Žuko staipsnių rinktine *Teksto gilumas*², kurioje daug įvadinųjų pastabų apie semiotinę analizę ir atidos adresatui nesemiotikui), bet ir todėl, kad net ir naudojantis lietuvių literatūros pavyzdžiais joje pirmiausia mezgamas dialogas apie semiotiką su kitų šalių semiotikais, o Lietuvos literatūros kritikai beveik visai mandagiai apeiti. Analizuojami lietuvių literatūros tekstai tarsi apvalyti nuo Lietuvoje privalomų, ne visada moksliskumo siekiančių komentarų, kurie kitų šalių mokslininkams gal ir nebūtų suprantami papildomai neaiškinant. Cituojami užsienio teoretikai, iš semiotikos įvadų daugiausia remiamasi Denis Bertrand'o įvadu į literatūros semiotiką.

Kęstutis Nastopka šiandien yra autoritetingiausias Greimo (arba Paryžiaus) semiotinės mokyklos tyrėjas Lietuvoje. Toks jis matomas ir šalies akademinėje bendruomenėje, ir už jos ribų. Jis prisidėjo prie visų svarbiausių su šia mokykla siejamų įvykių Lietuvos moksle, išugdė ištisą naują semiotiką kartą Lietuvoje. Be jo nebeįsivaizduojama „Baltų lankų“ akademinė vasaros savaitė Druskininkuose ir Greimo semiotinių studijų ir tyrimų centro veikla Vilniaus universitete, kuriuos steigiant atitinkamai 1991 ir 1992 m. jis daug prisidėjo veikdamas išvien su Sauliumi Žuku, dalyvavo įkuriant semiotiką propaguojančius periodinius mokslo leidinius *Baltos lankos* ir *Semiotika*.

Profesorius pradėjo skaityti nuolatinis filologams privalomus semiotikos kursus šalies universitetuose (dabartiniame Lietuvos edukologijos universitete ir Vilniaus universitete), šiuo metu skaito semiotikos kursus Vilniaus universitete nuo 2005 m. rengiamiems semiotikos magistrantams. Nastopka į lietuvių kalbą išvertė daugiausia Greimo ir jo mokinių tekstų. Svarbiausias jo kaip semiotikos vertėjo pasiekimas – fundamentalus Greimo veikalo *Struktūrinė semantika* vertimas (1966, liet. 2005), padėjęs pamatus ištisai semiotinei mokyklai. Iki *Literatūros semiotikos* eita ilgai. Labai apibendrintai ir kai ką neišvengiamai praleidžiant galima taip sakyti: iš pradžių buvo įveiktas kelias nuo literatūrinių ryšių

Les Enjeux de la sémiotique, Paris: PUF, 1979; Anne Henault, *Les Enjeux de la sémiotique 2. Narratologie, sémiotique générale*, Paris: PUF, 1983; Jacques Fontanille, *Sémiotique du discours*, Limoges: PULIM, 1999; Denis Bertrand, *Précis de sémiotique littéraire*, Paris: Nathan, 2000; Eero Tarasti, *La musique et les signes. Précis de sémiotique musicale*, Paris: L'Harmattan, 2006; Claude Zilberberg, *Éléments de grammaire tensive*, Limoges: PULIM, 2006. Kaip įvada į semiotiką gali būti traktuojami ir kiti Greimo mokinių veikalai: Jacques Fontanille, *Sémiotique et littérature. Essai de méthode*, Limoges: PULIM, 1999; Erick Landowski, *Passions sans nom*, Paris: PUF, 2003, kt.

2 Žr.: Saulius Žukas, *Teksto gilumas*, Vilnius: Baltos lankos, 2010.

(*Lietuvių ir latvių literatūrų ryšiai*, 1971) iki eilėraščio poetikos (*Lietuvių eilėraščio poetika*, 1985), o tada, susikoncentravus į reikšmių poetiką (*Reikšmių poetika*, 2002), nueita iki pat bendrosios literatūros semiotikos perspektyvos. Man *Literatūros semiotika* – įdomiausia profesoriaus knyga.

2012 m. tapęs Nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatu, mokslininkas premiją kukliai priėmė ne kaip savo, bet kaip visos Lietuvos semiotikų bendrijos įvertinimą. Bendrystę su ja ir atstovavimą jai semiotikas pelnytai nuolat pabrėžia. Ir knygos pabaigos skyriuje „O kas toliau?“ autorius galantiškai atsiveikina pristatydamas Lietuvos semiotikus, kuriuos kone visus pats ir mokė. Tai susiję su didelėmis jo pastangomis ne tik išlaikyti Vilniaus semiotikų būrelį, bet ir kurti lietuvišką literatūrinę semiotiką: „Užbaigdamas knygą nedrįščiau sakyti, kad literatūrinė semiotika yra tapusi savarankiška disciplina. Lietuvoje ji veikia tebėra bendraminčių sambūris [...]“ (p. 301), – konstatuoja autorius.

Kuo ši knyga skiriasi nuo kitų minėtų įvadų į semiotiką? Pirmiausia užsispyrimu (Greimas mokiniams kalė į galvas, kad tai būdingas lietuviams bruožas), su kuriuo tvirtinama, kad Greimo tekstai tebeaktualūs, vis dar maištingi ir provokuojantys šiandieninio tyrėjo mintį, ir ta noriai dalijamasi nuojauta, kad išnaudotos dar ne visos jo teorijos galimybės. Knyga ragina grįžti prie ištakų tuos, kurie tariasi nuo jų nutolę, suradę naujesnes teorines galimybes ar kitas metodologijas, gal net pabandę savaip perkurti Greimo reikšmės teoriją. Ji gali pritraukti ir standartinės semiotikos šalininkus, ir naujosios semiotikos ieškotojus, nes yra atvira semiotikos naujovėms (pavyzdžiui, pasijų, juslių, sakymo semiotikai), ypač toms, kurias inicijavo pats pradininkas. Aklai nesivaikoma naujausių madų semiotikoje, kol jų dar kaip reikiant neišbandė laikas ir, be abejo, pats tyrėjas. Tokia ir yra klasikinė semiotika: sunki ir reikli, bet su linksma šypsena. Remiantis šiuo Nastopkos semiotikos įvadu galima prieiti prie išvadų ir apie Vilniaus semiotikos ratelį. Jis turbūt gana konservatyvus, akylai saugantis Greimo palikimą ir tuo besiskiriantis nuo ne vieno kito semiotikų ratelio.

Šioje knygoje žymiai daugiau vietos nei kolegų prancūzų įvaduose skiriama apmąstyti Tartu semiotinės mokyklos patirčiai. Plačiausiai remiamasi šios mokyklos pradininko Jurijaus Lotmano įžvalgomis (knygoje turbūt gausiausiai cituojamomis po Greimo ir Ferdinando de Saussure'o), net ir pačiomis anksčiausiomis apie meninio teksto struktūrą (prancūzus labiau domina vėlyvieji Lotmano darbai apie kultūrą ir semiosferą). Tai susiję su išskirtine istoriškai ir geografiškai nulemta Vilniaus semiotikų laikysena: būti „tarp Tartu ir Paryžiaus“

(taip pavadintas vienas knygos skyrelių), tarpinkauti dviem skirtingoms, nors ir gana artimoms, semiotinėms mokykloms, skatinti jų dialogą. Poetas, eseistas Tomas Venclova dar 7-ojo dešimtmečio pabaigoje pirmasis ėmė skleisti Lietuvoje Jurijaus Lotmano idėjas. Be to, Lotmanas ir pirmiau nei Greimas atvyko į Vilnių skaityti paskaitų apie semiotiką. Būtent dėl drąsesnių semiotinių mokyklų sąsajų šis semiotikos įvadas gali būti dar įdomesnis užsieniečiui studentui ar dėstytojui (reikėtų ir pačių tekstų priedo). Egzotikos prieskonį tik sustiprintų jame pateikti lietuviško folkloro ir literatūros pavyzdžiai, siejami su Europos literatūriniais pavyzdžiais, nagrinėtais Greimo ir kitų semiotikų. *Literatūros semiotikoje* vyrauja literatūriai pavyzdžiai, tačiau užsiminta ir apie Vinco Kisarausko paveikslą „Vakarėnė Emause“ (p. 165), autoriaus plačiau nagrinėtą kita proga (knygoje nuoroda pridedama), ir apie Diego Velazquezo paveikslą „Las Meninas“ (p. 78–80).

Paradoksalu, bet iš pradžių autoriaus sumanyta kaip semiotikos vadovėlis Lietuvai, knyga ilgai rašant (ne mažiau nei 10 metų) išaugo įprasto vadovėlio marškinėlius. Tai jau nebe literatūrinės semiotikos pradmenys. Autoriui tapo keblu nusakyti jos žanrą, nes rašymo rezultatas pačiam buvo netikėtas, o knygos kitiškumas tiesiog ėmė badyti akis:

Išaugusi iš universitetinių paskaitų ir seminarų, knyga turi studijų knygos bruožų. Nevengiu kartais priminti ir elementarių dalykų, nes be jų sunku būtų suprasti dėstomą mintį ir vartojamus terminus. Tačiau vadovėliu šios knygos nelaikyčiau, nes čia keliami klausimai pirmiausia yra klausimai sau pačiam. Semiotiką (turiu galvoje Greimo semiotiką) suprantu ne kaip kanoną, o kaip organoną, ne kaip galutinių atsakymų sąrašą, o kaip nenutrūkstantį ieškojimą. Bandydamas susisteminti, kas apie literatūrinę semiotiką rašyta įvairių autorių, nesistengiu jų tyrinėjimų perpasakoti. Tai būtų neįdomu, o dažnai ir neįmanoma, nes vieni teiginiai neretai prieštarauja kitiems. Renkuosi indukcijos, o ne dedukcijos kelią: nuo teksto – prie teorijos, o ne priešingai. (p. 8)

Knygoje, atsiradusioje iš ilgos semiotinės ir pedagoginės praktikos, yra daugybė vietų, kai pabėgama nuo vadovėliui būdingo normatyviškumo, tam tikro stereotipiškumo. Joje daug žaismės, vadovėlio autoriui neatleistinos rizikos ir ieškojimo tada, kai jis jau turėtų dėti viską supratęs ir suradęs. Autorius pats niekaip negali užbaigti savo aistringai atliekamų eksperimentų su tekstais. Jis vis dar ieško naujesnių skaitymo būdų. Didelis šios knygos privalumas ir yra tai, kad

analizės mažai kuo primena viena kitą, kad jos labai individualios, pritaikytos konkrečiam skaitomam tekstui.

Kuriuos lietuvių rašytojus analizuoti pasirinko autorius? Nelengvus, kurių kūrybai, kaip tvirtinama pristatant Apučio novelę, „praktinių įvykių kodo nepakanka“ (p. 123), gal todėl ypač dažnai pasirinkti poetai. Daugiausia dėmesio knygoje skiriama Jonui Aisčiui (eilėraščiai „Mater Dolorosa“, „Karunka“, „Man tave“), Juozui Apučiiui (novelė „Horizonte bėga šernai“), Jonui Juškaičiui (eilėraščiai „Boschas“, „Kaimas“), Salomėjai Nėriai („Tolimas sapnas“), Henrikui Radauskui (eilėraščiai „Girtuoklis grįžta namo“, „Juk tai romantika“, „Atogrąžų plaštakė“), Juozui Tumui-Vaižgantui („Nebylys“), Antanui Vaičiulaičiui (novelė „Šiaurietė“), Tomui Venclovai (eilėraščiai „Las Meninas“, „Prisikėlimas iš mirusiųjų“). Kiek mažiau jo tenka Sigitui Gedai (eilėraštis „Pasikartojanti muzika“), Birutei Jonuškaitei (novelė „Trys tūtos“), Vincui Krėvei (novelės „Bedievis“, „Galvažudys“), Alfonsui Nyka-Niliūnui (eilėraštis „Orfėjaus medis“), Marcelijui Martinaičiui (eilėraštis „Daug Kukučių ir vienas“), Kornelijui Plateliui (eilėraštis „Pagaliau pasirodo lietus“), tačiau jų analizė ne ką mažiau įdomi. Iš Lietuvos artimų rašytojų pristatomas Oskaras Milašius (eilėraštis „Sugrįžimas“). Be to, knygoje įvairiomis progomis analizuojamos ir dvi lietuvių folkloro pasakos: „Apė tris brolius: du gudru, o vieną kvailą“, „Apie dailydę, perkūną bei velnią“.

Tiesa, pavardžių rodyklė knygos gale galėtų būti išsamesnė (Aiščio, Vaičiulaičio ir kai kurių kitų knygoje esančių pavardžių rodyklėje neliko). Gerai, kad rūpestingai pateikta sąvokų rodyklė ir kad visada aiškiai nurodoma, kuo remiamasi, todėl ir skaitytojui turėtų būti aišku, kur galima daugiau pasiskaityti viena ar kita tema. Tačiau gaila, kad nėra taip pat 24 analizuojamų kūrinių rodyklės (ir dar keliolikos užsienio autorių pristatant kitų semiotikų analizes). Tai labai padėtų skaitytojui, ieškančiam ne sąvokų, o galvojančiam apie lietuvių literatūros procesus. Be abejo, suprantama ir tai, kad autoriui labiau rūpėjo teoriniai, o ne lietuvių literatūros istorijos rūpesčiai, tačiau vis viena apie ją yra pakeliui šis bei tas parašyta (nuo pasakų perbėgta iki pat šiuolaikinių rašytojų), užkabintos ir galimos sąsajos su užsienio autoriais. Džiugina, kad santrauka pateikta ne anglų, o prancūzų kalba. Tai jau didelė retenybė Lietuvoje. Be abejo, santrauka galėjo būti platesnė, tačiau ir joje knyga taikliai apibūdinama ne tik kaip semiotikos pristatymas, bet ir kaip konkrečių tekstų analizė, prasmės ieškojimas.

Penkiuose didžiuosiuose knygų skyriuose gvildenami esminiai Greimo semiotinės mokyklos likimui klausimai. Pirmame svarstomi patys svarbiausi se-

miotiko santykio su tekstu ir pasauliu principai, išryškunami tikėjimo reikšme ir prasmingumu pagrindai. Analizėje praktiškai išbandomi ne tik europinės, bet ir kai kurie amerikiečių semiotikos instrumentai, tiesiant kelią galimoms dviejų semiotikų deryboms. Kad jos vyksta, liudija ir naujaisi Paryžiaus semiotikų darbai. Antrame skyriuje pristatomi įspūdingiausi Greimo naratyvinės semiotikos pasiekimai aprašant reikšmės procesus. Suprantama, kodėl čia remiamasi išimtinai tik prozos pavyzdžiais (ypač daug pasakomis). Juose pasakojimo struktūros itin plačiai ir detalai išplėtotos. Trečiame skyriuje ryškinamas bene įdomiausias ir sudėtingiausias paviršinis, arba diskursyvinis, reikšmės lygmuo, todėl dėmesys skiriamas figūrų ir jų teminių verčių santykiams. Pelnytai daug vietos susilaukia viena įtakingiausių Greimo sąvokų – izotopija (bet kurio teksto rišlumą užtikrinantys reikšmės elementų pasikartojimai, vadinamieji „semantiniai rimai“, kaip rašė Greimas analizuodamas Marcelijaus Martinaičio eilėrašį „Ašara, dar tau anksti...“). Ketvirtame skyriuje aiškinamasi semiotinio sakymo arba bet kokios semiotinės veiklos procesai, neatsiejami nuo sakytojo ir žiūros taško (stebėtojo) instancijų užimamos pozicijos, laikysenų. Polifonija kaip skirtingų perspektyvų susitikimas tuomet pasirodo būtina poetinės, mitinės vaizduotės sąlyga. Paskutiniame skyriuje atskleidžiama, kaip moksliskai korektiškai galima aprašyti jausmų efektus ir ypatingą jų logiką.

Šią knygą reikia skaityti susikaupus, lėtai ir atidžiai, kad nepaleistum minties. Joje pačios įdomiausios yra detalės, užuominos ir nedideli nukrypimai nuo temos, perėjimai nuo vienos temos į kitą. Skubantiems įrašytas toks alegorinis perspėjimas: „Nekantriam skaitytojui, norinčiam iš karto turėti visą reikšmę, priminsime pasaką apie vilką ir valstietį. Vilkui, kaip nekantriam skaitytojui, iškart norėjosi pyrago. O valstietis semiotikas nuobodžiai aiškino, kokį kelią iki pyrago reikia nueiti.“ (p. 90)

Knygoje jaučiamas padidintas jautrumas poetinei kalbos formai ir pagarba ją analizavusiems lingvistams (cituojami Prahos, Kopenhagos ir kt. struktūralistai) bei apskritai lingvistiniams semiotikos pagrindams. Ferdinandas de Saussure'as, Louisas Hjelmslevas, Romanas Jakobsonas ir Emilė Benveniste'as knygoje išstudijuoti atidžiausiai. Nežinia, ar kuris Vilniaus semiotikų galėtų pasigirti tokiu giliu lingvistikos pažinimu. Atidi poetinės formos analizė (ypač reikšmingų garsų samplaikų) – ypatingas autoriaus stiliaus požymis, suartinantis jį su lietuvių poezijos tyrinėtojais struktūralistais Juozapu Girdzijausku, Skirmantu Valentu ir kt.

Jautrumas kalbos formoms – ryškus autoriaus mokslinės kalbos bruožas: ji sklaidi ir racionali, aiški ir lakoniška bei koncentruota, sąvokos apibrėžtos. Vis dėlto tai nėra toks racionaliai šaltokas prancūziškasis Greimo rašymas siekiant visai ištrinti sakytojo pėdsakus, nors, paradoksalu, lietuvių literatūrinės kritikos kontekste tokio tipo rašymui atstovautų bene geriausiai. Subjektyvumas pro metodologinio sąmoningumo filtrą sleidžiasi ne sentimentaliais pavidalais, o kaip intelektualinė žaismė, švelni ironija. Viena poetiškesnių knygos vietų yra, sakykim, mažoji esė apie rožę:

Ką reiškia darželyje auganti rožė? Taip neįprasta klausti. Regime augalo kotą, lapus ir spyglius, žiedlapių konfiguraciją, spalvą, užuodžiame kvapą. Šių natūraliojo pasaulio ypatybių derinys kuria vaizdinį, įvardijamą žodžiu „rožė“. Bet panelei, susidomėjusiai jaunikaičiu, kuris jai padovanojo raudoną rožę, klausimas „ką tai reiškia?“ visai natūralus. Rožė jai, kaip ir jam, yra signifikantas, tikriausiai sukibęs su tam tikru signifikantu – „meile“. Atsižvelgiant į kontekstą, tą patį signifikantą gali atitikti įvairūs signifikatai. Pasak Umberto Eco, romano *Rožės vardas* pavadinimą jis pasirinko dėl to, kad „rožė yra simbolinė figūra su tokia galybe reikšmių, kad galiausiai neturi nė vienos iš jų: mistinė rožė, visos rožės vysta, dviejų rožių karas, rožė – tai rožė, rožė, rožė, rozenkreiceriai, nuostabiųjų rožių palaima, gaivi kvapniausia rožė“ (p. 26)

Ironiškas rožės figūros kaip sentimentalios klišės vertinimas pateikiamas prisidengiant Umberto Eco citata. Beje, atrodo, kad šio Paryžiaus semiotikų nevienareikšmiai vertinamo semiotiko, tapusio rašytoju, rašymai savo sąmojumi ir žaismė kaip magnetas traukia knygos autorių. Tačiau rašyti įvadą meniniu stiliumi nesiekta. Kita vertus, o kodėl gi ne? Gal profesorius tokią knygą dar parašys? Juk sykį autorius viešai pasvarstė, ar tik nebus ši knyga paskutinė jo parašyta mokslinė knyga.

Knygą laikyčiau įvadine studija apie Lietuvos semiotiką. Europinės semiotikos kontekste tai visiškai įmanoma, ji tikrai nepadarys gėdos išleista ir kitomis kalbomis. Įdomi knyga galėtų akademiškai populiarinti ne tik lietuvišką semiotiką, bet ir Lietuvos literatūrą (joje daug įžvalgiai semiotiškai pristatytų nebanalių lietuviškų pavyzdžių), ir pačią Lietuvą kaip Greimo šalį, kurią semiotikos gimtaine vadina ne vienas Greimo mokinys, aplankantis mokytojo kapą Petrašiūnuose. Nedaug šalies humanitarikoje knygų, kurios gebėtų pasauliui suprantama moksline kalba įtikinamai kalbėti apie Lietuvą.